

מציל עצמו בממון חברו

הרב מוטי פרנקו

ראשי פרקים:

פתיחה

שיטת התוס' ודעימיה

שיטת רש"י

להלכה (ולא למעשה)

א. פתיחה

הגמרא במסכת בבא קמא מוציאה את הפס': "ויתאוה דוד ויאמר מי ישקני מים מבור בית לחם אשר בשער" (שמואל ב כג, טו) מפשוטו, ודורשת אותו כשאלה הלכתית ששאל דוד בעת המלחמה בפלישתים.¹ נחלקו האמוראים בסוגיא מה בדיוק שאל דוד. שלושה הסברים שונים ניתנו לכך וביניהם הסברו של רב הונא:

רב הונא אמר: גדישים דשעורים דישראל הוו דהוו מטמרי פלשתים בהו, וקא מיבעיא ליה: מהו להציל עצמו בממון חברו? שלחו ליה: אסור להציל עצמו בממון חברו, אבל אתה מלך אתה, ומלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו.²

בהמשך הסוגיא מובא כי דוד החמיר על עצמו על אף ההיתר שקיבל כמלך: "ולא אבה (דוד) לשתותם, אמר: כיון דאיכא איסורא לא ניחא לי".

סוגייתנו עוסקת במקרה בו חייו של אדם בסכנה והדרך להצילו היא ע"י ממון חברו - האם זה מותר? האם חייב לשלם? מה הדין אם אין לו כיצד לשלם?

הראשונים נחלקו מה בדיוק שאל דוד ומה התשובה שקיבל לשאלתו. ננסה לעיין בדבריהם ומתוך כך לברר את השאלות הללו.

1 עיין ברד"ק בשמואל שם שתמה מה ראו חז"ל להוציא הפס' מפשוטו ולדורשו כך, וכן בפרשנים על הסוגיא - רשב"א, מהרש"א ועוד שדנו ונתנו תשובות שונות לשאלה זו.

2 בבא קמא ס ע"ב

ב. שיטת התוס' ודעימיה

בפשטות נראה מהגמרא כי שאלת דוד היתה שאלה בדיני איסור והיתר, קרי: האם מותר לאדם להציל עצמו בממון חברו, והתשובה שקיבל היתה שהדבר אסור לכל אדם למעט מלך. אולם תוס' ד"ה 'מהו' ביארו בצורה שונה. אין זו שאלה בדיני איסור והיתר אלא שאלה בדיני ממונות. כלומר: האם חייב לשלם כשהציל עצמו מפני פיקוח נפש, ותשובת הגמרא שאסור, פירושה שכל אדם חייב לשלם את הממון למעט מלך.

תוס' מניחים כדבר פשוט שמותר לאדם להציל עצמו בממון חברו והסיבה לכך היא 'שאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש אלא שלש עבירות', כדברי הרא"ש בסימן יב, ועל כן מבארים כנוכח לעיל. הקושי הגדול בביאור זה הוא כמובן הפער בין לשון הגמרא לבין הסברם לשאלה - הגמרא התנסחה בלשון של 'אסור' ו'מותר', ואילו לפי דברי תוס' היה לה לשאול 'האם חייב לשלם' ולענות שדוד 'פטור'. ועוד, הגמרא ענתה שאסור לאדם להציל עצמו בממון חברו ואילו לפי תוס' מותר לו אלא שצריך לשלם, היפך פשט הלשון.

ואכן, הרשב"א שביאר כבעלי התוס' בחידושו למסכת, נשאל שאלה זו:

שאלת, במה שכתבתי אני בפ' הכונס צאן לדיר (ס' ע"א) על ההיא דאיבעיא להו התם מהו להציל עצמו בממון חברו, שאני כתבתי שם בשם התוס' דקא מבועיא ליה אם חייב לשלם. וכתבתי עוד ונראה שפשוט בעיניהם שיכול על מנת לשלם ושלא מדעת הבעלים. ואתה קשיא לך א"כ למה שלחו לו אסור, לשלחו ליה מותר להציל על מנת.

וביאר:

תשובה מה שכתבתי נרא' לי שהוא פשוט וקרוב אני לומר שלא הייתי בכך צריך לכותבו מרוב פשיטותו. שהרי אין לך דבר עומד בפני פקוח נפש אלא אותן ג' המנויות. הגע עצמך, מי שהיה במדבר ומת בצמא ומצא קיתון מים של חברו ימות ואל ישתה ואפי' על מנת לשלם, והיאך נקרא זה גולן והבעלים חייבין ליתן לו חנם ולהחיותו, עד שהיה בן פטור דורש במס' בבא מציעא (ס"ב ע"א) בשנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים. אם שותין שניהם מתים ואם שותה אחד מהם מגיע לשוב מוטב שישתו שניהם וימותו ואל יראה אחד במית' חברו. וע"כ לא פליג ר"ע אלא משום דכתיב וחי אחיך עמך חייך קודמין לחיי חבריך. הא שלא במקום חיותו חייב. וא"כ איזה גול יש כאן עד שנאמר בו אף על פי שגולה משלם רשע הוא, אלא ודאי להציל עצמו ע"מ לשלם פשיטא. וכי לא שלחו ליה מותר על מנת לשלם מאי דפשיטא ליה ולא מבועיא ליה כלל מאי לשלחו ליה [...] ³

כלומר, היה פשוט לגמרא שמותר לאדם להציל עצמו בממון חברו, שהרי הבעלים עצמו היה מחוייב להצילו בממונו אילו היה שם, ולכן התרצן אפילו לא נוקק לציין ש'מותר על מנת לשלם' אלא התייחס מיד לצד המחודש והוא שכל אדם חייב לשלם, למעט מלך.

דברים אלו של הרשב"א הינם חידוש גדול. לדבריו, חיוב הבעלים מקרין על דין הממון. זה שהוא מחוייב להוציא מפקיע דין גזל ממנו, גם כשאחר עושה זאת שלא מדעת הבעלים.

הראב"ד לא מקבל זאת ומחלק בין החיוב המוטל על האדם לבין דין ממונו, שעליו (על הממון) לא מוטל חיוב הצלת האחר, וז"ל:

בפרק הכונס צאן לריר אמרינן ויתאו דוד ויאמר מי ישקני מים וגו' מאי קא מיבעיא ליה אמר רב כהנא גדישין דשעורים דישאל הוה והוה מטמרו בהו פלשתים וקא מיבעיא ליה מהו למקלינהו בנורא ואצולי לישראל שלחו ליה אסור להציל וכו'. וגרסינן בקידושין פרק קמא התקדשי לי בככר תנהו לכלב וכו' בעי רב מרי כלב הרץ אחריה מהו מי אמרינן חייב לאצולה אלמא אדם חייב להציל בממון חברו ואם זה חייב להצילו בממונו מה טעם אסור לאדם להציל עצמו בממון חברו. ואיכא למימר מה שאדם חייב להציל חברו בממונו הני מילי בפניו כדכתיב והשבותו לו אפילו אבדת גופו אבל שלא בפניו לא נתחייב ממונו בכך ואפילו בפניו נמי לא שיפסיד זה ממונו אלא שישלם פסידתו [...] ⁴

נחזור חזרה לביאור לשון סוגייתנו.

הרא"ש, בעקבות קושי הלשון, דייק וניסח את השאלה בצורה שונה: "אלא הכי איבעיא ליה מהו למיקלינהו אדעתא דליפטר מתשלומין. ואמרו ליה אסור להציל עצמו בממון חברו אדעתא דליפטר אלא יציל עצמו וישלם". כלומר, השאלה היא האם מותר להציל עצמו בממון חברו על דעת שלא ישלם לו אח"כ? והתשובה שאסור לעשות כן אלא עליו להציל על מנת לשלם.

ואכן לאור דברי הרא"ש פסק בנו רבנו יעקב בעל הטורים:

ואפילו אם הוא בסכנת מות ובא לגזול את חברו ולהציל את נפשו אסור לו לגזול אם לא על דעת לשלם דודאי אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש לכך הוא רשאי ליטלו ולהציל נפשו אבל לא יקחנו אלא על דעת לשלם. ⁵

ביאור נוסף לפער זה בין לשון הגמרא לדברי תוס' נמצא בדברי מהר"י ענגיל בספרו גליוני הש"ס וז"ל:

4 שיטה מקובצת בבא קמא ק"ז ע"ב. ובדומה מחלק מהר"י ענגיל בגליוני הש"ס על אתר.

5 טור חושן משפט הלכות גזילה שנט

הא דנקט לישנא מהו להציל כו' היינו משום דהא בהא תליא, דאי מותר כו' ליכא חיוב תשלומין, משא"כ אי אסור אלא דנדחה האיסור מפני פיקוח נפש כשא"א להציל נפשו ע"י דבר אחר ככל האיסורין שנדחין מפני פיקוח נפש, א"כ לעניין תשלומין דמידי דאפשר הוא שפיר מיחייב.⁶

מהר"י ענגיל מבאר בצורה ייחודית. השאלה המעשית היא אכן שאלה ממונית - האם חייב לשלם או לא, כדברי תוס', אולם היא נובעת משאלה עקרונית אחרת בדיני איסור והיתר, והיא - האם איסור הגזל הותר לגמרי במצב של פיקוח נפש או שמא רק נדחה מפניו, וזו שאלת הגמרא.⁷ ונבאר: אם איסור הגזל הותר בפני פיקוח נפש, קרי; במצב של פיקוח נפש אין איסור כלל, הממון עומד כמי שאין לו בעלים לטובת ההצלה, בטל כביכול קניינו הפרטי של האדם כאשר ממונו נדרש להצלת נפשות⁸ - ממילא אין המציל עצמו חייב לשלם אח"כ שהרי לא גזל דבר. אולם, אם נאמר שאיסור הגזל קיים תמיד, קניינו של האדם הפרטי לא בטל אלא נדחה מפני פיקוח הנפש, כלומר, מותר לך לגזול כדי להציל חיים - ממילא, ברגע שניצלת חייב אתה לשלם את הממון שגזלת לבעליו.⁹

וכך יתבארו דברי הגמרא לפי הסבר זה: 'מהו להציל עצמו...' - האם מותר לגמרי או שמא יש איסור שנדחה, התשובה 'אסור להציל עצמו...' פירושה, יש איסור שנדחה ועל כן יצטרך לשלם. ביאור זה יפה ומקורי אולם עדיין קשה להולמו בפשט דברי הגמרא.

נראה שיש נפק"מ בין שני הביאורים:

מלשון הרא"ש והטור עולה כי יש איסור להציל עצמו שלא על מנת לשלם, בעוד שלפי גליוני הש"ס כל הנידון הוא על השלב שאחרי ההצלה - האם חייב לשלם או לא, בזמן ההצלה ברור שאיסור הגזל נדחה מפני פיקוח נפש ואין זה משנה אם נתכוון לשלם או לא.

נדגים זאת: מה דין אדם שצריך סכום נכבד כדי להציל עצמו ויודע שלא יהיה לו מהיכן לשלם? לפי גליוני הש"ס ברור שמציל עצמו בכל מקרה, שכן איסור הגזל נדחה מפני פיקוח הנפש. השאלה היא מה יהיה הדין לפי הרא"ש והטור - האם האיסור הוא רק כאשר לא רוצה לשלם או שמא האיסור הוא גם כשרוצה אך אין לו לשלם? בשאלה זו נחלקו הפוסקים.

6 גליוני הש"ס בבא קמא ס ע"ב, ד"ה 'תורה מהו'

7 שאלה זו נידונה רבות ביחס לפיקוח נפש הרוחה שבת. האם שבת הותרה או דחוייה בפני פיקוח נפש. ראה אבן האול חובל ומוזיק פ"ח ה"ד שקושר בין דעות הראשונים בסוגיין לדעתם ביחס לשבת.

8 וראה אגרות ראי"ה א, אגרת פט, שם דן הרב קוק ביחס שבין קניינו של היחיד לבין 'שיתוף הקניין', קרי: חלק הכלל בקניינים הנובע מהיות כל יחיד חלק מן הכלל, וראה עוד כוזרי ג, יט.

9 כעין זה ביאר גם הרב אשר וייס במנחת אשר ויקרא סימן נ.

בשו"ת בניין ציון דן הרב עטלינגר בשאלת ניתוח גופת אדם שמת כדי לברר ולהציל חולה אחר שחלה באותה המחלה:

נשאלתי - חולה אחד נחלה בחולי נפלא ועסקו הרופאים ברפואתו ללא הועיל כי מת בחליו ויש שם עוד חולה שנחלה בחולי כזה ורצו הרופאים לפתוח את המת לראות ענין החולי למען מצוא תרופה לאשר עוד בחיים אם מותר לעשות כן לנוול המת או לא?

בתשובתו אוסר זאת, בין היתר לאור הבנתו את דברי הרא"ש בסוגייתנו:

אכן לא בלבד לשיטת רש"י נראה דאסור אלא גם לשיטת התוספות והרא"ש דפסקוה הטור וש"ע בח"מ (סי' שנ"ט) נראה שהדין כן, דז"ל הטור שם: ואפילו הוא בסכנת מות ובא לגזול את חבריו ולהציל נפשו אסור לו לגזול אם לא על דעת לשלם ודאי אין לך דבר שעומד בפני פ"נ לכך הוא רשאי לטלו ולהציל נפשו אבל לא יקחנו אלא על דעת לשלם עכ"ל וכן נפסק גם בש"ע שם. הרי בפירוש דאסור לגזול אפילו להציל נפש אם לא על מנת לשלם דאין חילוק בין שיטת רש"י לשיטת התוספות והרא"ש אלא דלשיטת רש"י מה דאמרינן אסור להציל עצמו בממון חבריו הוא אפילו ע"מ לשלם לבסוף, ולשיטת התוספות והרא"ש לא אסור רק אם מציל עצמו ע"מ שלא ישלם לבסוף. ולפ"ז בנדון זה דלא שייך שישלם לבסוף דאי אפשר לשלם למת את בזיונו, גם לשיטת התוספות והרא"ש אסור להציל נפש בבזיון אחר.¹⁰

הבנין ציון הבין שכאשר המציל לא יוכל לשלם אח"כ מה שלקח אסור לו להציל עצמו בממון חברו, וממילא בנידון דדן שאי אפשר להשיב את בזיון המת (וקודם לכן בירר שבזיון המת קודם לממונו, עיי"ש), אין היתר לנתחו על מנת להציל את חברו.

וצריך עיון, מה סברתו? הרי אמר הרא"ש במפורש שפיקוח נפש דוחה כל עבירות מלבד ג' חמורות! הרב חיים דוד הלוי (שו"ת עשה לך רב ח"ט ס' כט) מבאר בדוחק כי גזול אדם הרי הוא כגזול נפשו, וזאת לאור דברי ר' יוחנן בגמרא בב"ק קי"ט ע"א: "א"ר יוחנן: כל הגזול את חבריו שוה פרוטה - כאילו נוטל נשמתו ממנו, שנאמר: כן ארחות כל בוצע בוצע את נפש בעליו יקח".

אולם אחרונים רבים¹¹ חלקו על הבנין ציון מכל וכל וביארו שרק כאשר מציל עצמו על דעת שלא לשלם עובר על איסור. והסברא בכך היא שאיסור גזול נדחה רק כשאין אפשרות אחרת, כשיש אפשרות ליטול ולשלם אח"כ אולם האדם לא רוצה לעשות זאת - אין סיבה לדחותו, שהרי דרך סלולה בפניו להינצל, יטול על מנת לשלם.

10 שו"ת בניין ציון סימן קע

11 ראה שו"ת מהרש"ם ח"ה ס' נד; בשו"ת עשה לך רב ח"ז ס' סב גטה להחמיר בכך אולם בח"ט ס' כט פסק להיתר. וכן האריך להתייר בשו"ת מהר"ם שיק יורה דעה ס' שמו-שמה, עיי"ש.

ג. שיטת רש"י

רש"י בסוגיין מבאר אחרת משאר הראשונים. בביאורו בסוגיא על הפסוק: 'זיתיצב בתוך החלקה ויצילה' כותב: 'ויצילה - שלא ישרפוה הואיל ואסור להציל עצמו בממון חברו'.

משמע מדבריו כי הבין את שאלת דוד כפשוטה, האם מותר לאדם להציל עצמו בממון חברו, ולאור זה התשובה שקיבל היא כי הדבר אסור לכל אדם, למעט מלך שפורץ לעשות לו דרך.

פירוש זה כמובן מתבקש מפשט הסוגיא אך הקושי הגדול בו הוא קושיית הראשונים - כיצד אסור הדבר, הרי קיי"ל במסכת סנהדרין (עד ע"א) כי פיקוח נפש דוחה כל התורה כולה למעט ג' עבירות חמורות!

בביאור דבריו מצאנו שתי גישות עקרוניות במפרשים - האחת טוענת שלא יתכן לבאר הדברים כפשוטם ומקרכת בין דברי רש"י לדברי שאר הראשונים, והשניה מבארת את דברי רש"י כפשוטם וטוענת כי ישנה מחלוקת עקרונית בינו לשאר הראשונים.

הפרשנות המקרכת

האגרות משה (יו"ד ח"א ס' ריד) טוען שאי אפשר לבאר הדברים כפשוטם, שהרי אפילו כאשר אומרים לאדם הרוג חברך ולא תיהרג, נזקקים אנו לסברת 'מאי חזית דדמא דידך סומק טפי', וללא סברא זו היו מתירים לו להרוג כדי להציל את חייו (ואכן תוס' בסנהדרין¹² פוסק שכשאיין סברא זו יעבור ואל ייהרג, עיי"ש). ואם בגוף חברו הדין כך, כל שכן בממונו. על כן מבאר כי במקרה הנידון בסוגיין לא היה פיקוח נפש ודאי אלא חשש רחוק לפיקוח נפש ועל מצב שכזה שאל דוד את שאלתו, ונענה שבכהאי גוונא אסור לכל אדם להציל עצמו בממון חברו.

בדומה לכך ביאר היד דוד בסוגיין. הוא הקשה מפשט הסוגיא על ביאור רש"י - אם מדובר בפיקוח נפש והשאלה איננה על חיוב התשלום אלא על עצם ההצלה, כיצד דוד החמיר על עצמו וסיכן את חייו ואת חיייליו? הרי אסור להחמיר במקרה של פיקוח נפש!

ועל כן ביאר כי היתה דרך נוספת להינצל מהפלישתים מבלי לשרוף את הגדישים אלא שהיא דרשה טרחה מרובה ולא היה קל לעשותה. ועל זה שאל דוד, האם מותר לבחור בדרך הקלה ולשרוף ממון חברו כדי להינצל או שמא צריך לטרוח ולהתאמץ להינצל בדרך אחרת שלא תפגע בממון חברו, ונענה כי לאדם רגיל אסור ולמלך מותר, אולם בחר להחמיר ולהתאמץ להינצל מבלי לפגוע בממון חברו.¹³

12 סנהדרין עד ע"ב תוס' ד"ה 'דהא'

13 וע"ע בבית אהרן שביאר את רש"י כתוס' ובנתיבות יהושע סימן ג' שביאר גם כן שלא מדובר בפיקוח נפש וכן

מיכאל ויגודה ביאר יפה את הרעיון הערכי העומד ביסוד ההתלבטות, ואלו דבריו:

דומה ששאלת דוד טומנת בחובה שאלה ערכית יסודית: האם יש להכיר בזכות הקניין כשהיא מתנגשת בערך חיי אדם? מי שאומר שמותר לאדם "להציל עצמו בממון חברו", סבור כנראה שהתשובה לשאלה זו היא שלילית. לדידו, בשעה שחיי אדם נתונים בסכנה מתבטלת זכות הקניין הפרטי. לכן המבקש להציל את חייו אינו נדרש לחפש בשעת מצוקתו חלופות העוללות להכביד עליו את הצלת עצמו, והוא רשאי לבחור את הדרך הישירה ביותר והיעילה ביותר. אך מי שאומר כי "אסור להציל עצמו בממון חברו", סבור כנראה שאף שקניינו הפרטי של האדם נדחה כשחיי אדם נתונים בסכנה, הרי זכותו הקניינית אינה מתבטלת בשל כך [...] ¹⁴

יושם על לב כי גם מביאורים אלו מתחדשות הלכות בנידון דדן. לפי האגרות משה בחשש רחוק לפיקוח נפש אסור להציל עצמו בממון חברו (ויש להגדיר מהו חשש רחוק), ולפי היד דוד כשיש דרך נוספת להינצל אף שהיא דורשת טירחה מרובה - אסור להציל עצמו בממון חברו.

הפרשנות המחלקת

לעומתם, היו שהבינו את דברי רש"י כפשוטם.

המהר"ץ חיות בסוגיין הבין כך, והביא מס' מקורות התומכים בתפיסה זו שאיסור גזל לא נדחה מפני פיקוח נפש, וז"ל:

אולם מצינו ירושלמי מפורש ע"ז פ' אין מעמידין: לא סוף דבר האומר הרוג את איש פלוני אלא אפילו אומר חמוס את חברו חייב למסור נפשו, ועי' פני משה שם שכ' אפשר דהירושלמי אזיל בשיטת ר"מ (כתובות יט ע"ב): העדים שאמרו להם חתמו שקר ואל תהרגו ויהרגו ואל יחתמו שקר ע"ש.

מקור אחד הינו הירושלמי במסכת ע"ז האומר כי אם אומרים לאדם חמוס חברך או שתיהרג - חייב למסור נפשו, ומבאר הפני משה כי הירושלמי כשיטת ר' מאיר בכתובות (יט ע"ב).

הסוגיה בכתובות עוסקת בעדים החתומים על השטר אשר באים לקיים את השטר וטוענים שאכן זה כתב ידם אלא שהיו אנוסים לחתום. אומרים חכמים כי נאמנים הם לטעון זאת מכיוון שהם המקיימים את השטר ובלעדיהם הוא חסר ערך, הרי שהפה שאסר הוא הפה שהתיר. ר' מאיר לעומת זאת טוען שאינם נאמנים לומר אנוסים היינו מחמת נפשות. תמהה הגמרא מדוע אינם נאמנים, ותירץ רב חסדא כי סבר ר' מאיר שאסור היה להם לחתום שקר גם במחיר חייהם!!

במשפטי עוזיאל כך א יו"ד ס' כה.

וממילא כשטוענים שעשו כך הרי משימים עצמם כרשעים, ואי אפשר לקבל עדות זו כי אין אדם משים עצמו רשע. רבא לא מקבל את דבריו וטוען כי אם היו באים לשאול אם לחתום או ליהרג היינו פוסקים להם לחתום ולא ליהרג, ואם כן וודאי שאינם רשעים, ועל כן מבאר את דברי ר' מאיר בדרך אחרת, עיי"ש.

בפשטות, נחלקו רב חסדא ורבא בשאלתנו:

לדעת רב חסדא אליבא דר' מאיר פיקוח נפש לא דוחה איסור גזל, ואילו לדעת רבא פיקוח נפש דוחה איסור גזל.¹⁵ ואכן מביא רמב"ן שם ביאור המבאר כך את דעתו של רב חסדא בהסברו השני לסוגיא¹⁶, ואף מצטט ברייתא בה נאמר הדבר במפורש. אמנם בסוף דבריו לא מקבל הסבר זה:

ואיכא דאמרי דרב חסדא אמר קסבר רבי מאיר מדינא נמי יהרגו ואל יחתמו שקה, לפי שנמצא בברייתא חיצונית שלשה דברים אין עומדים בפני פקוח נפש ואלו הן ע"ז וג"ע וש"ד רבי מאיר אומר אף הגזל, ורבא אמר אנן ודאי קי"ל שאין לך דבר שעומד בפני פקוח נפש אלא שלשה אלו בלבד, ודילמא אתא קמי בי דינא דס"ל כרבנן ואורו ליה הכי, ולא מילתא היא.

ואכן בשו"ת בנין ציון (סימנים קסו, קסח, קע) האריך לבאר כך את שיטת רש"י לאור פשט הסוגיא ופשט דבריו ומכוח כל המקורות הללו התומכים בשיטה זו.

מצינו אם כן כמה מקורות המורים כי אין זו דיעה מופרכת לומר שאסור לאדם להציל עצמו בממון חברו¹⁷, אולם צריך להבין מה הסברא בכך וכיצד זה עומד מול העקרון של 'וחי בהם' ולא שימות בהם הנזכר בסנהדרין עד?

בישוב קושיה זו נאמרו מס' ביאורים שניתן לחלקם לשני כיוונים עקרוניים - יש שביארו את דין הממון כמסתעף מדין שפיקוח דמים, וממילא כלול בג' עבירות חמורות שבהן ייהרג ואל יעבור, ויש שהשאירוהו במקומו וביארו בכל זאת מדוע דוחה פיקוח נפש.

15 ואכן רבא בסוגיא מבאר את שאלת דוד 'מי ישקני מים' בצורה אחרת - 'טמון באש מיבעי ליה' ולא האם מותר להציל עצמו בממון חברו. ואומר הבנין ציון (סימן קסח) כי רבא לשיטתו בכתובות שפיקוח נפש דוחה גזל ועל כן אי אפשר לבאר כך את שאלת סוגייתנו.

16 בהסברו הראשון לסוגיא מבאר רמב"ן כי גם לר' מאיר מותר לעדים לחתום אלא שמידת חסידות למסור הנפש ולא לחתום, ומרחיב ר' מאיר את העקרון שאין אדם משים עצמו רשע' גם לאין אדם משים עצמו שאינו חסיד.

17 ועיין עוד בדברי הראב"ד בשטמ"ק ב"ק קיז ע"א שהובאו לעיל, שמבאר בדומה. אמנם למעשה מכריע שיותר לאדם להציל עצמו בממון חברו כחלק מהתנאים שהתנה יהושע בכניסה לארץ, עיי"ש.

סניף לשפיכות דמים:

הרב חיים דוד הלוי¹⁸ ביאר שיטה זו לאור דברי ר' יוחנן:

א"ר יוחנן: כל הגזול את חברו שוה פרוטה - כאילו נוטל נשמתו ממנו, שנאמר: כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח.¹⁹

ביאר הגר"ח"ד כי יתכן שגם חברך עלול להגיע למצב של פיקוח נפש בכהאי גוונא, יתכן שידקק לממון זה לצורך דבר דחוף ויסתכן בחסרונו, ומה ראית להציל נפשך בנפש חברך'.

אולם סברא זו קשה - ראשית, כאן זה פיקוח נפש וודאי ואילו ביחס לבעל הממון זה רק חשש רחוק שמא יגיע לכדי סכנה, וצ"ע, האם יש לחוש לחשש רחוק שכזה, דאין לדבר סוף. ועוד, וכי מאדם עשיר שברור שלא יגיע למצב של פיקוח נפש יהיה מותר לגזול? אם כן, נתת דבריך לשיעורים. ואכן בח"ט ס' כט נשאל שאלה זו ונדחק לומר כי להבנה זו בשיטת רש"י יש לומר 'שהגזול הוא כנוטל נפשו ממנו, שכן הגזול גובל בשפיכות דמים'. כלומר, הפסוק שהביא ר' יוחנן מתפרש כפשוטו - נטילת ממון אדם הרי היא כנטילת נפשו. אולם עדיין קשה להניח את הנפש והדברים עודם זוקקים ביאור.

יתכן לבאר אחרת; דרכו של אדם למסור נפשו על ממונו כדברי הגמרא בסנהדרין בדין בא במחצתת "חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו" (עב ע"א). ועל כן, אם נתיר לאדם לגזול הרי שזה עלול להביא למצב של פיקוח נפש, שכן הנגזל עלול לעמוד על ממונו והדבר יכול להתפתח לרציחה. וממילא, כשם שאין היתר להרוג אחר כדי להינצל כך אין היתר לעשות פעולה כגון גזל שעלולה להביא להריגת אדם אחר. ומצאתי אח"כ סברא זו בדברי החתם סופר:

דטעמי' דר"מ בגזל דיהרג ואל יעבור משום דס"ל לר"מ דגזל הוה אביזרייהו דרוצח, דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו ומסתעף מיני' שפיכות דמים ומסתייעא לן למימר דגזל גופי' הוה אביזרייהו דשפיכות דמים.²⁰

דין עצמאי:

כאמור, הצד השווה בהסברים שהוזכרו לעיל היה שהם ראו את איסור לקיחת הממון כסניף של איסור שפיכות דמים. ר' שלמה קלוגר בשו"ת האלף לך שלמה ביאר בדרך שונה לגמרי:

והי' נראה לומר דלא התירה התורה לעבור על כל עבירות מכח פ"ג חוץ ג' רק בעבירה שבינו

18 שו"ת עשה לך רב ח"ו ס' סב

19 בבא קמא קיט ע"א

20 חידושי החת"ס כתובות יט ע"א ד"ה 'עדים שאמרו להם חתמו שקר'

לשמים שהקב"ה מחל על כבודו והתיר בעבירה שבין אדם למקום אבל בעבירה שבין אדם לחברו לא הותר בעבור פ"ג. ויש להסביר הדבר דעיקר הטעם דעבירה שבין אדם למקום מותר מכח פ"ג מכח דמוטב שיחלל שבת אחד כדי שישמור שבתות הרבה, והיינו שע"י עבירה זו יחיי' ויקיים כמה מצות. וזה שייך בעבירות שבין אדם למקום דאף שמתמעט בזה כבוד שמים, מ"מ אח"כ יתרבה על ידי זה כבוד שמים, אבל בעבירה שבין אדם לחברו, מה בצע להנגזל מה שהלה עושה אח"כ מצות ומעשים טובים, סוף סוף לא ישולם הזיקו בזה. לכן אינו מותר רק באם יודע ממי גוזל דאז אפשר בידו לשלם דאז כיון שאין לו הפסד לא גרע הצלת גופו מהצלת ממונו.²¹

כלומר: כל החשבון של מה הותר במקרה של פיקו"נ ומה נאסר הוא רק בעבירות שבין אדם למקום אך לא בעבירות שבין אדם לחברו. אין לאדם שום היתר לפגוע בממון חברו כדי להציל עצמו. והדברים זוקקים ביאור, גם אם נאמר שסייג הגמרא שרק בג' עבירות חמורות ייהרג ואל יעבור לא כולל בין אדם לחברו, עדיין צריך להבין מה סברת הדבר. ועוד, קשה עליו מדברי הגמרא בסנהדרין, וכפי שהקשה בעצמו בהמשך דבריו ונשאר בצ"ע:

מיהו קשה דלמה חשבו שם שפיכות דם, דאם אף בממון של חברו אסור היכא דאי אפשר בחזרה מכ"ש בהצלת נפשות גופו היכא דא"א בחזרה והצלת גופו ודאי א"א בתשלומין, וא"כ למה חשבו שם שפיכות דמים הלא כ"ש ממון חברו?²²

כיצד ניתן להחריג את העבירות שבין אדם לחברו כאשר הגמרא עצמה בסנהדרין נזקקה לסברת 'מאי חזית' כדי לאסור שפיכות דמים של חברו כדי להציל עצמו. לדבריו, לא צריך לימוד, זה ברור מאליו!

הרב ישראלי התייחס גם הוא לשיטת רש"י וביאר:

ועיקר היסוד הוא שאינו שלו, ודבר שאינו שלו הוא בגדר שאינו בנמצא לגביו כל שאין חברו מרשה לו, ווכן מצינו יסוד זה אצל קיום מצוות כגון אתרוג וסוכה באינו שלו, שלא הותר לגזול חברו לקיים המצווה מגדר "עשה דוחה לא תעשה" של גול.²³

ודבריו מתבארים בדברי הרב שג"ר הבאים:

לטעמו, התפיסה של ר"מ אינה קשורה ל'סרגל ערכים' (כלומר, הממון שווה יותר מהנפש) אלא

21 ה'אלף לך שלמה' פוסק אמנם שבמקום שיוכל לשלם אח"כ מותר לו לגזול וזה לא כהבנתנו כעת ברש"י, אולם סברתו יכולה להסביר את שיטת רש"י ואכן הבנין ציון ביאר כך את דברי רש"י.

22 שו"ת האלף לך שלמה, יו"ד סימן ר

23 עמוד הימיני סימן טו, ה, יב

היא מייצגת את העובדה שממון הזולת איננו נגיש עבורי, הוא מעין 'טאבו', כמו בסיפור על אותו אחד שהעלה ליבו טינא ואמרו הרופאים תספר עימו מאחורי הגדר, ואמרו חכמים שימות ולא תספר. אין זה משום שלספר מאחורי הגדר זהו מעשה כל כך חמור, שהוא ערכית גובר על חיי אדם, אלא שהאישה של הזולת היא בלתי נגישה עבורי באשר היא. היא לא אופציה, לא באופן שלי.²⁴

כלומר, רכוש חברך איננו קיים מבחינתך, הוא לא אופציה להשתמש בה כדי להציל נפשך ואין זה נובע מצד חומרת איסור גזל ביחס לחשיבות חיי אדם, אלא שזה פשוט לא נמצא מבחינתך.²⁵ דברים אלו מחודשים הם, ומעניין לראות את הפער בתפיסה העקרונית בינם לבין דברי גליוני הש"ס בסוגיין שהובאו לעיל - לדבריו, היה צד לומר שקניין היחיד בטל לגמרי כאשר חיי חברו בסכנה, כלומר: ממונו של אדם כביכול משועבד לטובת הכלל למקרים מיוחדים, ואילו לדברי הרב ישראלי והרב ש"ג הנ"ל ממונו של אדם אינו קיים ביחס לחברו...

גם על דבריהם קשה קושיית ר' שלמה קלוגר הנ"ל מהגמרא בסנהדרין, שהרי אם ממון חברך מחוץ לתחום מבחינתך, כל שכן שגופו, ואם כן, אמאי צריך את סברת 'מאי חזית' כדי ללמדנו שיייהרג ואל יהרוג חברו כדי להציל את עצמו, הרי זה 'טאבו' עבורך!!

הבניין ציון, שהבין גם הוא את דברי רש"י כפשוטן, יישב קושיה זו:

ואין לומר, דא"כ דרק המצות התירה התורה מפני פיקוח נפש ולא מה ששייך לחבירו, למה לו לרבא לפרש שם (יומא דף פב) הטעם דאסור להציל עצמו בנפש חברו משום מאי חזית דדמך סומק טפי וכו', תיפוק לי' אפילו לא הוי נפש חברו רק ממונו ג"כ לא מותר להציל עצמו בו, דיש לומר דרבא קושטא קאמר דהא הוי נפש חברו ועוד דיש נפקותא באם מוחל חברו ורוצה שיציל עצמו בו, דבממון כה"ג ודאי מותר, אבל להציל עצמו בנפש חברו אפילו חברו רוצה בכך אסור מטעם דמאי חזית כיון דחביב לפני הקדוש ברוך הוא נפש ישראל מאי חזית דנפשך חביבה לו מנפשו כמו שפ"י רש"י, אבל אם לא מוחל חברו על ממונו י"ל דגם בממונו אינו רשאי להציל.²⁶

כלומר: סברת 'מאי חזית' באה רק כתוספת, לומר לך שגם אם חברך ימחול על הפגיעה בו,

24 הרב ש"ג, 'אהבוך עד מוות' עמ' 118

25 ישנה סברא דומה בדין רוצח בשגגה שנאמר עליו במשנה במכות (יא, ב) שלא יוצא מעיר מקלט אפילו כל ישראל זקוקים לו כיוצא בן צרויה. והקשו האחרונים, הרי פיקוח נפש דרבים ובפרט מלחמה דוחה הכל, ואף חיי אדם נדחים בפניה, שהרי אדם חייב לסכן עצמו במלחמה. וביאר הרב אונטרמן (שבט מיהודה יט - כא) ש"גלות הוא כמו עונש מיתה על הריגת נפש...שע"י זה הוא נכרת לגמרי מכל העולם החיצוני...לגבי העולם הרחב הריהו כמי שאינו - עד מות הכהן הגדול. "שמה תהא..." כל חיותו והווייתו של הגולה מצומצמת אך שמה בלבד...", עיין שם.

26 שו"ת בניין ציון סימן קסז

מחילתו תועיל בממונו אך לא בגופו מפני סברת 'מאי חזית', אך ללא מחילתו - ודאי אסור לך להורגו אף ללא סברא זו וכדלעיל.

ראינו, אם כן, שני כיוונים פרשניים לשיטת רש"י - האחד משך את דין הממון לדין הרציחה והשני ראה בו דין עצמאי, ממון חבירך 'טאבו' עבורך.

ויתכן שניתן לקרב ולחבר שתי סברות אלו אם נבחן סוגיא זו במבט כללי-ציבורי. שהרי בכל רגע נתון קיימים אנשים לא מעטים הזקוקים לממון רב על מנת להציל נפשם - חולים למיניהם שזקוקים לניתוחים יקרים, לתרופות או להשתלת איברים ועוד. אם נתיר לכל אלו לגזול ממון שכניהם כדי לממן הטיפול הרי שהחברה תתפרק, תהיה בוקה ומבולקה, ובהכרח גם נגיע למצבי מריבה ופיקוח נפש. פיקוח הנפש הציבורי קודם לפיקוח הנפש הפרטי, ואולי זו הסיבה שרכוש האחר הוא טאבו מבחינתך ואיננו אופציה לשימוש כלל וכלל.

נראה להציע נפק"מ בין שתי ההבנות של ה'טאבו' בממון חבירך:

אדם שאיבד את הבלמים ברכבו ודוהר חלילה לפי תהום, ויכול הוא להתנגש ברכב חברו וכך למנוע את ההידרדרות לתהום - האם רשאי לעשות זאת או לא?

לפי ההבנה שממון חבירך הוא 'טאבו' לכאורה ייאסר הדבר, אך אם נאמר כי האיסור נובע מחשש לבוקה ומבולקה ציבורית, הרי שזה שייך במקרה יזום כגון: לפרוץ לכספת חברו וליקח ממון, ולא במקרה כזה שאדם נקלע אליו בצורה לא מתוכננת. ויתכן שבכה"ג הדבר יהיה מותר.

ד. להלכה (ולא למעשה)

כל הנ"ל אמור בביאור שיטת רש"י בסוגיא, אולם להלכה פסק השו"ע כשיטת התוס' ורוב הראשונים שהובאה לעיל וז"ל: "אפילו הוא בסכנת מות וצריך לגזול את חבירו כדי להציל נפשו, צריך שלא יקחנו אלא על דעת לשלם". (חושן משפט שנט, ד)

ואומר הים של שלמה בסוגיין דלא רק שמותר לו אלא אפילו חייב הוא לעשות כן על מנת להציל חייו:

ומ"מ נראה דשרי להציל בממון חבירו ע"מ לשלם, אפילו שלא ברשות. ואדרבה מחוייב, ואי לא עביד מתחייב בנפשו, והא דמסקינן בסוגיא, דדוד שאל מסנהדרין אי שרי להציל עצמו בממון חבירו. והשיבו שאסור, הלא פירשו התו' (ד"ה מהו) והרא"ש (שם) אחריהם. דשאל אי חייב לשלם או לא. ועל כך השיבו לו שאסור להציל כו'. היינו ע"מ שלא לשלם, וכן עיקר.²⁷

וכאמור לעיל ראינו מספר הסתייגויות חשובות:

א. כשלוקח, עליו לקחת על מנת לשלם אחר כך. (טושו"ע חו"מ שנט, ד)
ב. גם אם אין ביכולתו לשלם כעת - יכול ליקח על דעת זה שיעבוד ויטרח אח"כ כדי לשלם כלשון שו"ע הרב:

ואפילו מי שהוא בסכנת מות וצריך ליטול ממון חברו כדי להציל נפשו ממות לא יטלנו אלא על דעת לשלם שאף על פי שכל העבירות שכתורה נדחות מפני פיקוח נפש חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים אסור להציל עצמו בממון חברו על דעת להפטר אלא על דעת לשלם כשתמצא ידו הואיל ואפשר בתשלומין.²⁸

וכן כתב בשו"ת בית יהודה: "ונראה דאפי' אין בידו ממה לשלם עכשיו אלא על סמך שירויה אחר זמן ואז ישלם אף זה קרוי תשלומין דאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש". אמנם סיים ש"ש להתיישב בדבר²⁹.

ג. אם מדובר בסכום כזה שאין סיכוי שיוכל לשלמו בעתיד - נחלקו הפוסקים כאמור לעיל. יש שנטו לאסור³⁰ אולם רבים התירו גם בכהאי גוונא.³¹

ד. אם יכול להינצל בדרך אחרת אף שיש בה טירחה מרובה אסור לו ליטול ממון חברו - יד דוד בסוגיין. ועל כן חייב למצות כל האפשרויות כגון: לעבוד, לגשת לגמ"חים וכד'.

ה. כל הנ"ל להצלת נפשות בלבד, אך לא הותר לשום מטרה אחרת, אפילו בריאותית, וכך כתב שו"ע הרב:

ואף על דעת לשלם לא הותר אלא מפני פיקוח נפש אבל שלא במקום פיקוח נפש אסור אפילו על דעת לשלם דבר יפה ממנו ואפילו לרפואת חולי שאין בו סכנה או להנצל בו מאנס שאנסו ביסורי הגוף שאין בהם סכנה מפני שהוא איסור של תורה ואין מתרפאים שלא במקום סכנה אלא באיסורי דברי סופרים כמ"ש בי"ד סי' קנ"ה.³²

28 הלכות גולה וגנבה, ב

29 יו"ד סימן מז

30 שו"ת בנין ציון סימן קע וכך נראה גם משו"ת בית יהודה שהובא קודם.

31 ראה לעיל הערה 6.

32 שיטת רש"י ב'ביטול חמץ' וטעם חיוב בדיקה: שם